

УДК 378.011.3-057.175:81'243

ПАРТИСИПАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

В. П. Жуков, О. В. Попова³

PARTISIPATIVE APPROACH TO THE FORMATION OF THE MORAL POSITION OF A FUTURE TEACHER

V. P. Zhukov, O. V. Popova

Стаття присвячена актуальній проблемі формування в майбутнього вчителя моральної позиції. Авторами зазначено, що актуалізація та покращення системи морального виховання в освітніх структурах вкрай необхідні для морального оздоровлення суспільства, що вимагає вдосконалення процесу формування моральної позиції майбутніх учителів як потенційних представників інтелектуальної еліти суспільства. Визначено суть моральної позиції майбутнього вчителя як динамічного системного особистісного утворення, яке включає сукупність загальнолюдських і морально-етичних професійних цінностей і суджень, оцінок і самооцінок, моральних почуттів, професійно-етичних знань, умінь і навичок, особистісних якостей, які забезпечують високопрофесійний рівень поведінки й професійної діяльності вчителя відповідно до норм моралі й професійної етики. Розкрито зміст структурних компонентів (мотиваційно-ціннісного, емоційно-емпатійного, когнітивно-настановчого, діяльнісно-поведінкового, рефлексивно-самотворчого, особистісно-регулятивного) моральної позиції вчителя. Авторами наголошується, що розв'язання проблеми формування моральної позиції майбутнього вчителя значною мірою залежить від того, наскільки правильно і конструктивно буде організована взаємодія між викладачами і студентами, бо в іншому разі виникають непорозуміння між учасниками освітнього процесу, розбіжність системи інтенцій, цінностей, інтересів, моральних і професійно-світоглядних переконань. Доведено, що для підвищення ефективності формування в майбутнього вчителя моральної позиції доцільно застосувати партисипативний підхід, який передбачає забезпечення суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії, заснованої на співтворчості, співуправлінні, делегуванні повноважень та діалогічності; визначенні спільних цілей, завдань та цінностей педагога та здобувачів освіти. Установлено, що формуванню в майбутніх учителів моральної позиції ефективно сприяє застосування в процесі професійної підготовки активних та інтерактивних методів навчання, сучасних інформаційних технологій, участь здобувачів вищої педагогічної освіти у різноманітних позааудиторних заходах морально-етичної спрямованості, які надає майбутнім педагогам широкі можливості для партисипативної взаємодії; проходження всіх видів педагогічної практики.

Ключові слова: майбутній вчитель, моральна культура, моральна позиція, педагогічна взаємодія, партисипативний підхід, формування.

The article is devoted to the topical problem of forming a moral position in the future teacher. The authors note that the actualization and improvement of the system of moral education in

³ ©В. П. Жуков, О. В. Попова, 2022
<https://doi.org/10.34142/2312-1548.2022.58.03>

educational structures is essential for the moral health of society, which requires improving the process of forming the moral position of future teachers as potential representatives of the intellectual elite of society. The essence of the moral position of the future teacher as a dynamic systemic personal education, which includes a set of universal, moral, ethical, and professional values as well as judgments, self-assessments, moral feelings, professional and ethical knowledge, skills, and personal qualities that provide a highly professional level of behavior and professional activity of the teacher according to norms of morality and professional ethics. Through the content of structural components (motivational-value, emotional-empathic, cognitive-instructive, activity-behavioral, reflexive-self-creative, personal-regulatory) the moral position of the teacher is revealed. The authors proved that solving the problem of forming the moral position of the future teacher largely depends on how correctly and constructively organized interaction between teachers and students, because otherwise there are misunderstandings between participants in the educational process, differences in intentions, values, interests, moral and professional beliefs. It is proven that in order to increase the efficiency of forming a moral position in a future teacher, it is expedient to apply a participatory approach, which provides for subject-subject pedagogical interaction based on co-creation, co-management, delegation of powers and dialogue; defining common goals, objectives and values of teachers and students. It is established that the formation of future teachers' moral position is effectively facilitated by the use of active and interactive teaching methods, modern information technologies, participation of higher pedagogical education in various extracurricular activities of moral and ethical orientation, which provides future teachers with ample opportunities for participatory interaction; passing all kinds of pedagogical practice.

Key words: future teacher, moral culture, moral position, pedagogical interaction, participatory approach, formation.

Загальна постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема вирішення завдань виховання високоморального молодого покоління безпосередньо пов'язана з формуванням моральної культури, етичної компетентності майбутнього вчителя. Специфіка педагогічної діяльності висуває підвищені моральні вимоги до педагога. Жодна інша професія не ставить таких вимог до людини-фахівця, як професія педагога. Суспільство ставить перед учителем завдання бути не тільки неповторною особистістю, носієм загальнолюдських цінностей, глибоких і різноманітних знань та високої загальної культури, а й прагнути до втілення в собі морального ідеалу (Без'язичний, 2015).

Ідеал педагога – мудра, добра, тактовна, вимоглива, освічена, високопрофесійна людина, непересічна особистість, справжній громадянин України, талановитий вихователь; вільна й незалежна натура, котра викликає повагу й симпатію студентів й колег; фахівець, який має власні тверді переконання та міцну моральну позицію, здатний рішуче їх відстоювати (Середа, Пономарьов, 2016).

Актуальність проблеми формування в майбутніх учителів поглиблює й той факт, що світоглядне і ціннісно-орієнтаційне розшарування студентів в умовах соціальної нестабільності, яка притаманна сучасним процесам державотворення в Україні, містить в собі певну соціально-політичну напругу і морально-етичну невизначеність (Донцов, 2008). З огляду на це, висловлюємо солідарність з науковцями (Без'язичний, 2015; Донцов, 2008; Хоружа, 2012), які наголошують

на тому, що вчитель має уособлювати в собі інтелектуальний, найбільш прогресивний морально-духовний і соціокультурний потенціал майбутнього українського суспільства. Дійсно, від того, яку світоглядну і ціннісно-моральну орієнтацію отримають здобувачі педагогічних спеціальностей в умовах вищої освіти, залежить розвиток демократичних державотворчих процесів.

В означеному контексті можна констатувати, що надзвичайно важливим виховним завданням закладів вищої педагогічної освіти є виховання особистості майбутнього вчителя, здатного до автономної саморегуляції своєї діяльності і поведінки, яка не може бути підвладна впливу стихійних або цілеспрямованих деструктивних соціальних чинників (Донцов, 2008). Цього можливо досягти завдяки виробленню в майбутніх учителів стійкої моральної позиції.

Вироблення моральної позиції у майбутніх учителів вимагає розроблення теоретичних і методичних питань розвитку внутрішніх моральних механізмів, які активізують формування моральної свідомості студентів, їхньої потребнісно-мотиваційної сфери, умінь робити виважені моральні судження, відстоювати власну точку зору та переконання.

Розв'язання проблеми формування моральної позиції майбутнього вчителя значною мірою залежить від того, наскільки правильно і конструктивно буде організована взаємодія між викладачами і студентами, бо в іншому разі виникають непорозуміння між учасниками освітнього процесу, розбіжність системи інтенцій, цінностей, інтересів, моральних і професійно-світоглядних переконань. Відсутність стійкої моральної позиції негативно впливає на внутрішню моральну саморегуляцію поведінки вчителя.

Взаємини «викладач – здобувач вищої освіти» мають вибудовуватися на визначенні спільних цілей, завдань та цінностей, взаємоповазі, творчій співпраці. Звідси логічним є висновок про те, що надзвичайно важливою характеристикою педагогічного спілкування та комунікації, що визначається суб'єкт-суб'єктними відносинами, співпрацею, діалогом учасників освітнього процесу, є партисипативність, адже вона передбачає, таку суб'єкт-суб'єктну педагогічну взаємодію, яка заснована на співуправлінні, делегуванні повноважень та діалогічності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми. Теоретичним питанням морального виховання, формуванню морально-етичної підготовки майбутнього вчителя, педагогічної етики і деонтології присвячено праці: М. Бастун (2016), Б. Без'язичного (2015), І. Беха (2015), М. Васильєвої (2003), Г. Васяновича (2011), А. Денисенко (2005), А. Донцова (2008), Ю. Кращенко (2012), Л. Хоружої (2012).

У наукових доробках: О. Власової (2005), О. Темченко (2010), О. Фісун (2011), С. Щербини (2010) та інших учених розкрито різні аспекти проблеми формування професійної позиції вчителя.

Ідеї партисипативного підходу і надалі набули широкого розвитку в дослідженнях: Є. Казаєвої (2010), Н. Касаткіної (2019), О. Нікитіної (2010), Н. Титової (2018), О. Фаст (2020), Д. Швець (2015), Н. Шкитіної (2019).

Усі перелічені дослідники у своїх працях підкреслюють, що від особистості вчителя, його професійно-моральної позиції залежить ефективність освітнього процесу, успішність трансляції моральних цінностей, що можливе лише за умови правильної організації взаємодії всіх учасників освітнього процесу. У свою чергу, партисипативність педагогічної взаємодії визначається характером моральної позиції педагога, яка характеризується активністю, цілеспрямованістю, творчим підходом до справи.

Формулювання цілей / завдань статті – теоретично обґрунтувати доцільність застосування партисипативного підходу для формування моральної позиції майбутнього вчителя та презентувати форми і методи практичної реалізації означеного концептуального підходу у вказаному напрямі.

Виклад основного матеріалу статті. Вивчення наукових праць, у яких досліджується проблема позиції людини дає підстави констатувати, що суть означеного феномену тлумачиться неоднозначно. Так, ряд учених (Костюк, 1989; Темченко, 2010) розглядає особистісну позицію в системі «роль» і «статус» й визначає цей феномен як положення людини в соціальній структурі або системі міжособистісних стосунків. Інші вчені (Бех, 2015; Фісун, 2011) визначають особистісну позицію як систему цінностей, мотивів, поглядів, настанов, через які відбивається ставлення людини до різних сторін власної діяльності, поведінки, вчинків.

Моральну позицію майбутнього вчителя визначаємо як динамічне системне особистісне утворення, яке інтегрує в собі сукупність загальнолюдських і морально-етичних професійних цінностей і суджень, оцінок і самооцінок, моральних почуттів, професійно-етичних знань, умінь і навичок, особистісних якостей, які забезпечують високопрофесійний рівень поведінки й професійної діяльності вчителя відповідно до норм моралі й професійної етики.

Структуру моральної позиції майбутнього вчителя розглядаємо як сукупність взаємопов'язаних компонентів (мотиваційно-ціннісного, емоційно-емпатійного, когнітивно-настановчого, діяльнісно-поведінкового, рефлексивно-самотворчого, особистісно-регулятивного), зміст яких складають:

- професійно-моральна спрямованість, прагнення до професійно-морального самовдосконалення;
- загальнолюдські цінності та морально-естетичні переконання, що зосереджують в собі почуття справедливості, усвідомлення морального та естетичного ідеалів як провідних орієнтирів професійно-педагогічної діяльності;
- уміння та навички, що містять в собі досвід професійно-етичної поведінки, який включає моральні звички та навички дотримання норм професійної етики, у відповідності до моральних та деонтологічних принципів та норм; педагогічного такту, культури й партисипативності спілкування, самодисципліни;
- рефлексивні вміння для оцінювання власної поведінки та вчинків та поведінки і вчинків інших;

– наявність морально-вольових якостей: альтруїзм, партисипативність, здатність до моральної саморегуляції поведінки.

Вивчення наукової літератури з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, щодо єдиного підходу до визначення тезаурусу загальних і суто моральних властивостей людини. Узагальнюючи погляди вчених щодо морального виховання особистості (Бех, 2015; Денисенко, 2005; Донцов, 2008), моральні якості вчителя розподіляємо на 4 групи: 1) *гуманістичні якості*: гуманність, людяність, людинолюбство, доброзичливість, доброта, благочестя, увага до людей, душевність, чуткість, милосердя, делікатність, тактовність, довіра тощо; 2) *колективістські якості*: колективізм, почуття солідарності, товаришкості, почуття обов'язку, відповідальність, альтруїзм, самовідданість; 3) *якості, що пов'язані зі ставленням особистості до розподілу цінностей*: справедливість, безпристрасність, безкорисність, лагідність, незаздрисність; 4) *якості, що зумовлюють особливості моральної регуляції поведінки*: почуття гідності, чесність, порядність, принциповість, сумлінність, ввічливість, самолюбство, відвертість, прямота, правдивість, добродійність, моральна стійкість, моральний максималізм, безкомпромісність тощо.

Моральна позиція майбутнього вчителя концентрує в собі моральні переконання, які згодом перетворюються в професійно-етичні цілі і завдання, моральні якості, високу значущість мотивації моральної поведінки та педагогічної взаємодії.

Оскільки елементи моральної позиції вчителя виступають не лише регуляторами його поведінки, а й рушійною силою його соціального й професійного розвитку, позиція, закріплюючись через реалізацію в суспільній і професійній практиці, втілюється в такі професійні риси, як: комунікативні (як ставлення до інших), суб'єктно-діяльнісні (як ставлення до предметного світу і професійної діяльності) та рефлексивні (як відображення ставлення педагога до самого себе).

Ураховуючи вищезазначене, формування моральної позиції майбутнього вчителя розглядаємо як безперервний процес, спрямований на становлення або зміну установок і ціннісних орієнтацій студентів, вироблення в них здатності до цілеспрямованого усвідомлення власних професійних і моральних установок, переконань і моральних цінностей, а також як створення психологічних механізмів реалізації їх на практиці.

Посилення морально-етичного вектору професійної підготовки майбутніх учителів має бути спрямоване на зміцнення моральної позиції студентів, що сприятиме регулюванню системи моральних взаємин на різних рівнях педагогічного процесу і налагодження здорового морально-психологічного клімату в освітньому середовищі ЗВО (Донцов, 2008). Як уже зазначали вище, для вирішення вказаних завдань доцільно звернутися до партисипативного підходу, який передбачає забезпечення суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії, заснованої на співуправлінні, співтворчості, делегуванні повноважень та діалогічності.

Поділяємо позицію вчених, які вважають, що орієнтація освітнього

процесу в закладі вищої освіти на партисипативність забезпечує, насамперед, підвищення якості управління освітнім процесом, що зумовлюється, по-перше, поглибленням та розширенням взаємодії його суб'єктів; по-друге, підвищенням комфортності освітнього процесу в цілому; по-третє, формуванням в учасників педагогічної взаємодії необхідних для продуктивної спільної праці особистісних якостей; по-четверте, максимально ефективним використанням можливостей для досягнення поставлених цілей та розв'язання проблем, які виникають в учасників освітнього процесу.

Партисипативність у педагогічній концепції розвитку моральної позиції майбутнього вчителя передбачає таке: урахування думки кожного здобувача освіти під час розв'язання тієї чи іншої моральної проблеми або професійно-етичного завдання; консультації, пошуки згоди між майбутнім педагогом та викладачем; цілеспрямовані, систематизовані спроби виявити та використати індивідуальну та колективну мудрість усіх студентів; спільне прийняття рішень; дієве делегування прав і повноважень; спільне виявлення моральних проблем та пошук відповідних дій щодо їх розв'язання; можливість створити належні умови та застосувати механізми покращення співпраці між викладачем та майбутніми вчителями. Такий підхід до розуміння партисипативності є досить слушним, оскільки акцентує увагу не тільки на факті спільного прийняття рішень викладачем та студентом / студентами, а й на пошуку згоди шляхом переговорів та консультацій, на діалогічному типі взаємодії учасників переговорів (Нікітіна & Казаєва, 2010).

Істотною ознакою партисипативної педагогічної взаємодії є спільне ухвалення рішення у діадах «викладач – студент», «викладач – група студентів». Стосовно педагогічної концепції розвитку моральної позиції майбутнього вчителя ухвалювати рішення у сфері тієї чи іншої моральної проблеми може окремий студент чи група, яким делеговані необхідні для цього повноваження.

Отже, партисипативність передбачає взаємодію викладача і майбутніх учителів як суб'єкт-суб'єктну, паритетну (а не вплив, примус) для вироблення та реалізації спільного розв'язання певної, у нашому випадку професійно-етичної, проблеми. У зв'язку з цим, як зазначають учені (Нікітіна & Казаєва, 2010), механізм такої взаємодії має бути близьким до переговорів із метою знаходження спільності поглядів на проблему прийняття єдиного узгодженого рішення та забезпечення активності майбутніх учителів.

Узагальнюючи вище наведені положення, визначимо характерні риси, які властиві партисипативному підходу до формування моральної позиції майбутнього вчителя: 1) вплив майбутніх учителів на розв'язання морально-етичних проблем; 2) прагнення до спільного прийняття та виконання рішень викладачем і майбутнім учителем; 3) діалогічна взаємодія учасників освітнього процесу, заснована на паритетних засадах; 4) зацікавленість усіх учасників освітнього процесу щодо досягнення консенсусу в процесі розв'язання морально-етичної проблеми; 6) громадянська позиція учасників освітнього процесу; 7) колективна відповідальність.

Погоджуємося з ученими (Нікітіна & Казаєва, 2010; Шкітіна & Касаткіна, 2019; Швець, 2015), що важливе значення для реалізації партисипативного підходу як теоретико-методичної основи педагогічної концепції формування моральної позиції майбутнього вчителя має моделювання змісту майбутньої професійної діяльності через усвідомлення, прийняття суті партисипативності, яка є альтернативою авторитарності, а тому сприяє розвитку в майбутнього вчителя уявлень про управління, заснованому на гуманістичних концепціях, загальнолюдських цінностях, демократичних засадах та нормах професійної етики.

Реалізуючи партисипативний підхід до процесу формування моральної позиції майбутнього вчителя, викладач має спиратися на такі положення (постулати):

1) кожний здобувач вищої освіти – унікальна особистість, тому підходи до професійної підготовки в означеному напрямі мають бути сформульовані по відношенню до конкретного студента та конкретної ситуації;

2) спільність основних професійно-моральних установок здобувачів освіти в академічній групі забезпечує ефективність процесу формування моральної позиції майбутнього вчителя;

3) необхідна наявність осмисленої міжособистісної комунікації між студентами в академічній групі, цілі щодо вироблення моральної позиції мають формулюватися так, щоб зусилля всієї групи були спрямовані на їхнє досягнення;

4) майбутнім учителям необхідно брати активну участь у різних видах професійної підготовки морального спрямування, оцінці та самооцінці власного професійно-морального розвитку і саморозвитку.

Представимо власний досвід щодо практичної реалізації партисипативного підходу до формування моральної позиції майбутніх учителів.

На заняттях із психолого-педагогічних дисциплін створювали ситуації, які безпосередньо спонукали майбутніх учителів до виявлення моральної позиції (ситуації морального вибору, прийняття відповідальних рішень; конфліктостворювальні ситуації з моральними колізіями; ситуації опанування новими способами виховної діяльності морального спрямування тощо), а також ситуації, які спонукали студентів до спілкування, творчої взаємодії в колективній діяльності (ситуації колективного планування; підпорядкування й делегування повноважень; ситуації допомоги й взаємодопомоги; ситуації співпереживання за успіх загальної справи, змагання й суперництва та інші). Особливу увагу приділяли створенню ситуацій (ситуації співчуття, співпереживання; ситуації розриву способу і результату дії), спрямованих на стимулювання прояву емоційно-почуттєвої сфери, оволодіння моральними компетентностями. Підкреслимо, що особливу увагу приділяли ситуаціям вибору (Попова & Жуков, 2020; Попова & Цапко, 2020).

У процесі створення ситуацій, спрямованих на формування моральної позиції на засадах партисипативного підходу, дотримувалися таких вимог:

- паритетність взаємодії викладача і студентів;

- соціальна актуальність;
- опора на особистісний моральний досвід студента, звернення до його емоційної сфери;
- оригінальність презентації проблеми;
- варіативність у розв'язанні ситуації; чіткість та зрозумілість її презентації.

Ситуації обиралися також з урахуванням особистісного підходу, тобто крізь призму особистості студента – його професійної спрямованості, ціннісних орієнтацій, активності, рівня загальної культури і моральної вихованості, інших індивідуально-характерологічних особливостей.

Запропоновані нами особистісно орієнтовані ситуації не декларували готових моральних норм і цінностей, тому стимулювали майбутніх учителів до самостійного осмислення моральної дилеми, пошуку шляхів її розв'язання з опорою на власний моральний досвід, навчали свідомо обирати правильне з точки зору моральності і норм педагогічної етики рішення.

Із метою інтеріоризації зовнішніх моральних проявів у внутрішні, особистісно значущу сферу майбутніх учителів такі ситуації були спрямовані на розвиток у них здатності до емпатії (розуміти стан іншої людини, ставити себе на її місце тощо), стимулювання прояву емоцій, що виражають почуття доброзичливості, чуйності, справедливості, відповідальності тощо, вироблення вмінь надавати емоційну і практичну підтримку іншим людям у спілкуванні.

Під час розв'язання ситуацій використовували підтримку-співробітництво, що передбачало створення діад («викладач – студент/студенти», «студент – студент», «студенти – студенти»). Позитивному впливу на майбутніх учителів сприяло створення в процесі розв'язання ситуацій позитивної атмосфери емоційно забарвленого колективного спілкування, пронизаного особистими переживаннями кожного з його учасників. Це давало можливість забезпечити партисипативність взаємодії у процесі формування моральної спрямованості майбутніх учителів, адже за таких умов створювалась сприятлива психологічна атмосфера для співпраці, співтворчості, яка сприяла навчанню студентів глибоко відчувати, сприймати один одного, приймати спільні рішення, розв'язувати конфлікти, довіряти один одному тощо.

Також майбутнім учителям надавали педагогічну підтримку шляхом прояву довіри, яка виникає в результаті розуміння викладачем позиції чи точки зору студента, що, у свою чергу, стимулювало студентів до відвертої, щирої розмови, «моральної співтворчості», яку відкривав для себе студент у процесі розв'язування ситуації морального спрямування.

Студенти оволодівали свідомим вибором адекватних способів поведінки, керуючись моральними цінностями деонтологічними принципами. Шляхом адекватної допомоги з боку викладачів у процесі розв'язання вище вказаних ситуацій у майбутніх учителів вироблялася здатність до емпатії, співпереживання і співчуття до інших людей, вони вчилися толерантно виражати свої негативні емоції та почуття, не принижуючи гідності іншої людини,

конструктивно вирішувати моральні колізії, вправлятися у встановленні дружніх контактів з учасниками освітнього процесу.

Із метою стимулювання здобувачів вищої педагогічної освіти до морального самовдосконалення пропонували завдання й вправи, які спонукали студентів до самоспостереження, самоаналізу, самокритики («Професійний автопортрет», «Оціни себе сам» та інші) і допомагали майбутнім учителям розробити власні програми щодо власного морального зростання. На заняттях використовували метод колективної рефлексії, який створював можливість студентам для критики й самокритики, а також проводили психолого-педагогічний тренінг, який передбачав застосування вправ, спрямованих на вироблення самоповаги, позитивного ставлення до себе, віри у свої сили й можливості.

Особлива увага була приділена організації проходження здобувачами освіти всіх видів педагогічної практики, що давало майбутнім учителям можливість випробувати й оцінити власний рівень етичної компетентності, проявити моральну позицію, визначити та скорегувати власний стиль поведінки відповідно до професійної етики в умовах реального освітнього процесу школи.

Висновки й перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Професія вчителя вирізняється найвищим рівнем єдності професійного та морального начал. Учитель має бути взірцем моральної культури, вихованості, адже головним засобом виховного впливу виступає саме особистість педагога, яку не можуть замінити найновітніші технічні засоби освітнього процесу. Повагу до вчителя створює його найважливіший професійний капітал – авторитет, підґрунтям якого є стійка моральна позиція педагога, яка визначає його вчинки і поведінку.

Розв'язання проблеми формування моральної позиції майбутнього вчителя значною мірою залежить від того, наскільки правильно і конструктивно буде організована взаємодія між викладачами і студентами, бо в іншому разі виникають непорозуміння між учасниками освітнього процесу, розбіжність системи інтенцій, цінностей, інтересів, моральних і професійно-світоглядних переконань.

Для підвищення ефективності формування в майбутнього вчителя моральної позиції доцільно застосувати партисипативний підхід, який передбачає забезпечення суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії, заснованої на співтворчості, співуправлінні, делегуванні повноважень та діалогічності; визначенні спільних цілей, завдань та цінностей педагога та здобувачів освіти. Партисипативність у педагогічній взаємодії є альтернативою авторитарності, примусу.

Формуванню в майбутніх учителів моральної позиції ефективно сприяє застосування в процесі партисипативної підготовки активних та інтерактивних методів навчання, сучасних інформаційних технологій, участь здобувачів вищої педагогічної освіти в різноманітних позааудиторних заходах морально-етичної спрямованості, які надають майбутнім педагогам широкі можливості для партисипативної взаємодії; проходження всіх видів педагогічної практики.

Перспективи подальших досліджень проблеми вбачаємо у поглибленні вивчення таких аспектів: визначення педагогічних умов формування моральної позиції майбутніх учителів на засадах партисипативного підходу; розроблення інноваційних форм, методів, технологій підготовки майбутніх учителів до морального виховання молодого покоління з урахуванням положень досліджуваного підходу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бастун, М. В. (2016). *Діалогічні засади підготовки педагогічних працівників до розвитку духовного потенціалу учнів*. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.
- Без'язичний, Б. І. (2015). *Формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури у процесі професійної підготовки*. (Дис. д-ра пед. наук). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків.
- Бех, І. Д. (2015). Вибрані наукові праці. *Виховання особистості*. Том 2. Чернівці: Букрек.
- Васильєва, М. П. (2003). Теорія педагогічної деонтології. Харків: ППВ «Нове слово».
- Васянович, Г. П. (2011). Педагогічна етика. Київ: Академвидав.
- Власова, О. І. (2005). Педагогічна психологія. Розділ 4. *Позиція особистості як психологічний об'єкт виховання*. Отримано з : <http://schoollib.com.ua/psychologiya/3/39.html>
- Денисенко, А. О. (2005). Формування професійних якостей майбутніх педагогів в процесі волонтерської діяльності. *Теорія та методика виховання та навчання*, 15. 38-43.
- Донцов, А. В. (2008). Моральна культура вчителя. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
- Костюк, Г. С. (1989). Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Рад. шк.
- Кращенко, Ю. П. (2012). *Виховання лідерських якостей майбутніх учителів у системі студентського самоврядування*. (Дис. канд. пед. наук). Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Полтава.
- Нікітіна, О. Ю. & Казаєва Є. А. (2010). Партисипативний підхід як методичний регулятив педагогічної концепції розвитку громадянської позиції майбутнього вчителя. *Вісник ЧДПУ*, 1, 163-170. Отримано з : https://www.studmed.ru/vestnik-chelyabinskogo-gosudarstvennogo-pedagogicheskogo-universiteta-2010-01_874a6332c6a.html
- Попова О. В. & Жуков, В. П. (2020). Педагогічне забезпечення процесу підготовки майбутніх учителів до виховання толерантності школярів. *Теорія та методика навчання та виховання.*, 49. 67-79.
- Попова, О. В. & Цапко, А. М. (2020). Обґрунтування змісту етапів технології підготовки майбутніх учителів до педагогічної фасилітації у професійній діяльності. *Педагогічні науки. ХДУ. Херсон*, 93. 117-122.
- Середа, Н. В., & Пономарьов, О. С. (2016). *Методичні вказівки та контрольні завдання з курсу «Педагогічна етика»*. Харків: НТУ «ХП».
- Темченко, О. В. (2010). Науково-методична робота як засіб формування професійної позиції вчителя. Харків: Видавнича група «Основа».
- Титова, Н. М. (2018). Використання партисипативного підходу у психолого-педагогічній підготовці педагогів професійного навчання. *World Science*, 7 (35), Vol. 1. doi : https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/12072018/6044
- Фаст, О. Л. (2020). Партисипативний супровід формування педагогічної самоефективності майбутніх учителів початкових класів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 68, Т. 2. Отримано з : http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/68/part_2/42.pdf

- Фісун О. В. (2011). *Формування фасилітуючої позиції вчителя в системі науково-методичної роботи загальноосвітнього навчального закладу*. (Дис. канд. пед. наук). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків.
- Хоружа, Л. Л. (2012). *Етичний розвиток педагога*. Київ: Академвидав.
- Швець, Д. Є. (2015). *Партисипаторна модель управління в системі вищої освіти*. *Гуманітарний вісник ЗДА*, 63. 249-256.
- Шкитіна, Н. С. & Касаткіна, Н. С. (2019). *Партисипативна підготовка студентів педагогічних вишів*.
doi : <https://doi.org/10.36906/2311-4444/19-4/08>
- Щербина, С. М. & Щербина, І. Ю. (2010). Педагогічна позиція та її роль у взаємодії вчителя і учнів на уроці. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*, 7 (9). Отримано з : <http://ap.uu.edu.ua/article/329>

REFERENCES

- Bastun, M. V. (2016). *Dialogichni zasady pidhotovky pedahohichnykh pratsivnykiv do rozvytku dukhovnoho potentsialu uchniv* [Dialogic principles of preparation of pedagogical workers for the development of students' spiritual potential]. Kyiv: Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
- Beziazychnyi, B. I. (2015). *Formuvannia etychnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia fizychnoi kultury u protsesi profesiinoi pidhotovky*. (Dys. d-ra ped. nauk) [Formation of ethical competence of the future teacher of physical culture in the process of professional training. (Thesis for a Doctor of Pedagogical Sciences)]. Kharkivskiyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
- Bekh, I. D. (2015). *Vybrani naukovi pratsi. Vykhovannia osobystosti. Tom 2* [Selected scientific works. Education of personality. Vol. 2]. Chernivtsi: Bukrek [in Ukrainian].
- Denysenko, A. O. (2005). *Formuvannia profesiinykh yakosti maibutnykh pedahohiv v protsesi volonterskoi diialnosti. Teoriia ta metodyka vykhovannia ta navchannia*. [Formation of professional qualities of future teachers in the process of volunteering. Theory and methods of education and training], 15. 38-43. [in Ukrainian].
- Dontsov, A. V. (2008). *Moralna kultura vchytelia* [Moral culture of a teacher]. Kharkiv: KHNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
- Fast, O. L. (2020). *Partysypatyvnyi suprovitd formuvannia pedahohichnoi samefektyvnosti maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh T. 2* [Participatory support of formation of pedagogical self-efficacy of future primary school teachers. Pedagogy of Creating a Creative Personality in Higher and Secondary Schools Vol. 1], 68. Retrieved from: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/68/part_2/42.pdf [in Ukrainian].
- Fisun O. V. (2011). *Formuvannia fasylituiuchoi pozycii vchytelia v systemi naukovo-metodychnoi roboty zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu*. (Dys. kand. ped. nauk) [Formation of the facilitating position of the teacher in the system of scientific and methodical work of the general educational institution. (Thesis for a Degree Candidate of Pedagogical Sciences)]. Kharkivskiyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].
- Khoruzha, L. L. (2012). *Etychnyi rozvytok pedahoha*. [Ethical development of the teacher]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
- Kostiuk, H. S. (1989). *Navchalno-vykhovnyi protses i psykhychnyi rozvytok osobystosti* [Educational process and mental development of personality]. Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].
- Krashchenko, YU. P. (2012). *Vykhovannia liderskykh yakosti maibutnykh uchyteliv u systemi studentskoho samovriaduvannia*. (Dys. kand. ped. nauk) [Education of leadership qualities of future teachers in the system of student self-government. (Thesis for a Degree Candidate of

- Pedagogical Sciences)]. Poltavskiyi natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni V. H. Korolenka [in Ukrainian].
- Nikytina, O. YU. & Kazaeva E. A. (2010). Partysypatyvnyi pidkhd yak metodychni rehuliatyv pedahohichnoi kontseptsii rozvytku hromadianskoi pozytsii maibutnoho vchytelia. *Visnyk ChDPU* [Participatory approach as a methodological regulation of the pedagogical concept of development of the civic position of the future teacher. *Bulletin of ChSPU*], 1, 163-170. Retrieved from: https://www.studmed.ru/vestnik-chelyabinskogo-gosudarstvennogo-pedagogicheskogo-universiteta-2010-01_874a6332c6a.html [in Russian]
- Popova O. V. & Zhukov, V. P. (2020). Pedahohichne zabezpechennia protsesu pidhotovky maibutnikh uchyteliv do vykhovannia tolerantnosti shkolariv. Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia. [*Pedagogical support of the process of preparation of future teachers for education of tolerance of schoolchildren. Theory and methods of teaching and education*], 49. 67-79 [in Ukrainian].
- Popova, O. V. & Tsapko, A. M. (2020). Obruntuvannia zmistu etapiv tekhnolohii pidhotovky maibutnikh uchyteliv do pedahohichnoi fasylytatsii u profesiinii diialnosti. *Pedahohichni nauky. KDY. Kherson*. [Substantiation of the content of the stages of technology of preparation of future teachers for pedagogical facilitation in professional activity. *Pedagogical sciences: KSU, Kherson*], 93, 117-122 [in Ukrainian].
- Sereda, N. V., & Ponomarov, O. S. (2016). *Metodychni vказivky ta kontrolni zavdannia z kursu «Pedahohichna etyka»* [*Methodical instructions and control tasks from the course "Pedagogical ethics"*]. Kharkiv: NTU «KhPI». [in Ukrainian].
- Shvets, D. E. (2015). Partysypatorna model upravlinnia v systemi vyshchoi osvity. *Humanitarnyi visnyk ZDIA* [Participatory management model in the higher education system. *Humanitarian Bulletin ZDIA*], 63. 249-256 [in Ukrainian].
- Shkytina, N. S. & Kasatkina, N. S. (2019). *Partysypatyvna pidhotovka studentiv pedahohichnykh vuziv* [*Participatory training of students of pedagogical universities*]. doi : <https://doi.org/10.36906/2311-4444/19-4/08>
- Shcherbyna, S. M. & Shcherbyna, I. YU. (2010). Pedahohichna pozytsia ta ii rol u vzayemodii vchytelia i uchniv na urotsi. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy* [Pedagogical position and its role in the interaction of teacher and students in the classroom. *Current issues of education and upbringing of people with special needs*], 7 (9). Retrieved from : <http://ap.uu.edu.ua/article/329> [in Ukrainian].
- Temchenko, O. V. (2010). *Naukovo-metodychna robota yak zasib formuvannia profesiynoi pozytsii vchytelia* [*Scientific and methodical work as a means of forming the professional position of a teacher*]. Kharkiv: Vydavnycha hrupa «Osnova» [in Ukrainian].
- Tytova, N. M. (2018). Vykorystannia partysypatyvnoho pidkhodu u psykholoho-pedahohichnii pidhotovtsi pedahohiv profesiinoho navchannia. *World Science* [The use of participatory approach in the psychological and pedagogical training of teachers of vocational training. *World Science*], 7 (35), Vol. 1. doi : https://doi.org/10.31435/rsglobal_ws/12072018/6044
- Vasyleva, M. P. (2003). *Teoriia pedahohichnoi deontolohii* [*Theory of pedagogical deontology*]. Kharkiv: PPV «Nove slovo» [in Ukrainian].
- Vasianovich, H. P. (2011). *Pedahohichna etyka* [*Pedagogical ethics*]. Kyiv : Akademydav [in Ukrainian].
- Vlasova, O. I. (2005). Pedahohichna psykholohiia. Rozdil 4. *Pozytsiia osobystosti yak psykholohichniy obekt vykhovannia* [*Pedagogical psychology*]. Chapter 4. *The position of the individual as a psychological object of education*. Retrieved from : <http://schoollib.com.ua/psychologiya/3/39.html> [in Ukrainian].

Жуков Василь Павлович

доктор філософії.

доцент кафедри музично-інструментальної підготовки вчителя, координатор з виховної роботи факультету мистецтв Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди вул. Алчевських, 29, Харків, Україна, 61002, +380505917100

ORCID <http://orcid.org/0000-0002-7845-6222>

e-mail: vasil2791@gmail.com

Попова Олена Володимирівна

Доктор педагогічних наук, професор.

Професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

вул. Алчевських, 29, Харків, Україна, 61002, +380507519021

ORCID <http://orcid.org/0000-0003-1611-5956>

e-mail: tubaeva@gmail.com

Zhukov Vasyl Pavlovych

PhD

Associate professor of the Department of Musical and Instrumental Teacher Training, Coordinator of Educational Work of the Faculty of Arts, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University Alchevskykh Street, 29, Kharkiv, Ukraine, 61002, +380505917100

ORCID <http://orcid.org/0000-0002-7845-6222>

e-mail: vasil2791@gmail.com

Popova Olena Volodymyrivna:

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Professor of the Department of Osvitology and Innovative Pedagogy, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University Alchevskykh Street, 29, Kharkiv, Ukraine, 61002, +380507519021

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1611-5956>

e-mail: tubaeva@gmail.com